

РОЗДІЛ 4 МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 327

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА 1938-1939 РР. У ПОЛІТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ

CARPATHIAN UKRAINE 1938-1939 IN POLITICS OF EUROPEAN STATES

Галда П.П.,

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету*

Лазур М.П.,

Ужгородський національний університет

У статті проаналізовано вплив карпато-українського фактору в період чехословацької кризи 1938-1939 рр. на зовнішню політику Радянського Союзу, Німеччини, Угорщини та інших європейських держав.

Ключові слова: Карпатська Україна, Карпатська Січ, Августин Волошин, Друга світова війна, агресія, окупація, ультиматум.

В статье проанализировано влияние карпато-украинского фактора в период чехословацкого кризиса 1938-1939 гг. на внешнюю политику Советского Союза, Германии, Венгрии и других европейских государств.

Ключевые слова: Карпатская Украина, Карпатская Сечь, Августин Волошин, Вторая мировая война, агрессия, оккупация, ультиматум.

The article analyzes the influence of the Carpatho-Ukrainian factor during the Czechoslovak crisis of 1938-1939. On the foreign policy of the Soviet Union, Germany, Hungary and other European countries.

Key words: Carpathian Ukraine, Carpathian Sich, Augustine Voloshin, World War II, aggression, occupation, ultimatum.

Постановка проблеми. 14 березня 1939 р. Сойм Карпатської України, проголошуючи її незалежність проти волі гітлерівських фашистів та їхніх тодішніх угорських союзників, заманіфестував перед цілим світом, що Карпатська Україна є важливою частиною Соборної України. Утворення автономної і проголошення самостійної Карпато-Української держави в переддень Другої світової війни викликало на міжнародній арені великий резонанс і загальний інтерес, а в деякого і хворобливу реакцію. Українською справою займалися тоді кабінети міністрів великих держав і генеральні

штаби Німеччини, Польщі та Угорщини. Про Україну заговорили всі народи світу. В Європі добре розуміли, що Закарпатська Україна має значно більше міжнародне значення, ніж про це свідчить на перший погляд її величина й кількість населення, усвідомлювали, що Закарпаття є ключем до Центральної та Східної Європи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж більш ніж 70-річного періоду, починаючи від 1939 р., який можна вважати першим відрізком «історіографічного часу», і до сьогоднішня про Карпатську Україну опубліковано десятки книг і сотні статей та бро-

шур. Серед них аналітичною глибиною і документальною достовірністю, актуалізацією ідей національно-визвольної боротьби закарпатських українців вирізняються численні праці професора Миколи Вегеша – за визначенням наукової громадськості краю, «сучасного літописця Карпатської України». Вагомий внесок у дослідження проблеми Закарпаття в міжнародних відносинах наприкінці 1930-х рр. зробили також і інші вчені ужгородської школи істориків – І. Гранчак, О. Довганич, В. Задорожний, В. Худанич та інші. Важливим історіографічним явищем є й науковий доробок діаспорних дослідників – В. Косика, В. Маркуся, П. Стерча, Ю. Химинця, В. Шандора та інших.

Попри значний масив друкованої продукції, наукове розв'язання проблеми Карпатської України ще далеке від свого завершення. Нині ми змушені констатувати ряд недоліків концептуального, термінологічного і методологічного характеру у висвітленні цього періоду вітчизняної історії. Здебільшого пріоритет віддається фактам, а їх концептуальне, історіософське осмислення відходить на другий план. При змалюванні переломних моментів історії Карпато-Української держави особливості національного характеру нашого народу, його одвічне поривання до волі та героїчна філософія життя часто-густо до уваги не беруться. У працях окремих науковців даються взнаки брак україноцентричного погляду на речі, синдром «молодшого брата», невіра в силу і творчі здібності нашого народу, переконання, що українці ще «не доросли» до самостійного державного життя.

Актуальність обраної теми зумовлена й тим, що пропаганда Угорщини і Москви інкримінує А. Волошину пролиття крові вояків Карпатської Січі, звинувачує його у прислужництві німецькому фашизмові, ототожнює правопорядок у молодій державі з фашистським режимом. В інтерпретації чужинської пропаганди відповідальність за загибель карпатських січовиків

падає не на агресора, окупанта – угорський фашизм, а на патріотів України, захисників своєї землі і свободи. Мета закордонних пропагандистів та історіографів, яким і досі підспівують місцеві «теоретики» «проблеми русинів», зрозуміла – скомпрометувати ідею української державності, висміяти українців як, мовляв, недієздатний і нікчемний народ.

Деякі важливі аспекти означеної теми, зокрема еволюція зовнішньополітичного курсу Третього Рейху щодо Карпатської України, закулісна роль Москви у знищенні Карпато-Української держави тощо в українській історіографії залишаються до кінця не з'ясованими, що й зумовило мету даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці 1930-х рр. над Європою нависла чорна тінь фашизму, вибух Другої світової війни став неминучим. Особливо ворожу позицію щодо Карпатської України зайняла *Угорщина*; її військовий штаб розробив план «АБА», що передбачав захоплення Закарпаття. Використовувалися будь-які методи, аби повернути край у лоно «святостефанської корони», що мало би стати початком відновлення т. з. «Великої Угорщини». Достатньо назвати спроби добитися проведення плебісциту, дипломатичні заходи, засилання терористів, діяльність угорської «п'ятої колонії», галаслива кампанія проти уряду Августина Волошина у пресі, економічний саботаж тощо.

Союзником Угорщини виступила й *Польща*. Автономія Підкарпатської Русі сприяла великому піднесенню українського руху в Галичині, де також посилювалися автономістські настрої. Боячись посилення українства і самостійницького протипольського руху у себе вдома, Польща вирішила за краще будь-що домогтися утворення спільного польсько-угорського кордону. На ділі це означало поглинення Закарпаття Угорщиною.

На жовтень-листопад 1938 р. припадає період активізації діяльності угорського і польського генеральних штабів, які засилала в наш край дивер-

сантів і терористів. Польща сконцентрувала свої регулярні частини біля кордону з Карпатською Україною, яка була складовою частиною Чехословаччини, посилила стеження за діяльністю українських організацій на Закарпатті. Для цього в Ужгороді було відкрите польське консульство, яке вербувало серед старої інтелігенції шпигунів, платило їм за підривну роботу [8, 100].

Недружно політику щодо Карпатської України проводив і уряд *Італії* з «дуче» Муссоліні на чолі. Італія мала добрі відносини з Угорщиною, підтримувала її загарбницькі плани, продавала їй свою зброю. Щодо Закарпаття, то Італія надавала Угорщині повну свободу дій. Італія та Німеччина були арбітрами у задоволенні територіальних апетитів Угорщини.

Єдиною лояльною до Карпатської України сусідньою державою була *Румунія*. Це пояснювалося тим, що вона була союзницею Чехословаччини по Малій Антанті (договір про військовий союз між Чехословаччиною, Румунією та Югославією). До речі, Бухарест тільки тоді висунув територіальні претензії на румунські села Закарпаття, коли ЧСР припинила своє існування як держава [2, 113].

Якою була політика великих держав щодо Карпатської України? Утворення Української держави на Закарпатті сильно схвилювало *Москву*, яка понад усе боялася української національної стихії та самостійницького руху на теренах Радянського Союзу. З цією метою на території СРСР навіть глушилося мовлення українського радіо з Праги. Москві були на руку всі польські акції, всі терористичні напади польських і мадярських банд на українські села. Як повідомляли дипломати з Москви, в період існування карпато-української державності, навіть у федерації з чехами та словаками, за відсутності відповідної кількості власної військової сили та її належного озброєння, «Карпатська Україна як кристалізаційний пункт Українського Самостійницького Руху – це в сучасну пору найбільша загроза для Радянського Союзу...» [10, 106].

Якого значення надавала комуністична імперія справі Карпатської України, можна бачити з того факту, що значну частину XVIII Конгресу ВКП(б), що відбувся в березні 1939 р. в Москві, було присвячено розгляду справи Карпатської України. А напередодні з'їзду відбувалися жваві дипломатичні переговори між СРСР та Німеччиною. На цих таємних перемовинах з Гітлером було домовлено про розподіл сфер впливу в Європі між Радянським Союзом і Німеччиною у випадку укладення між ними спільного договору.

У доповіді на XVIII з'їзді Сталін нервово говорив про недоцільність приєднання Карпатської України до Радянської України. Отже, Москва залишала Карпатську Україну на поталу Гітлерові. Питання про Карпатську Україну, її приєднання до Радянської України не стояло навіть тоді, коли внаслідок таємного пакту Молотова-Рібентропа й підписаного з фашистською Німеччиною «Договору про дружбу» (вересень 1939 р.) СРСР отримав спільний кордон із Закарпаттям. Це є свідченням того, що Закарпаття відійшло до сфери впливу Гітлера, а його окупація гортистськими військами була наслідком таємної змови кремлівського керівництва і Берліну. У переддень і на початку Другої світової війни дружба з фюрером була для Кремля справою більш важливою, ніж процес «собирання исконно русских земель за Карпатами». Карпатська Україна як небезпечне вогнище українського націоналізму і самостійництва була для комуністичної Москви кісткою поперек горла, а тому «протести» уряду СРСР з приводу окупації нашого краю Угорщиною мали демонстративний та облудний характер. Так само як поляки й мадяри, кремлівське керівництво вважало, що будь-який засіб включно з агресією Угорщини є добрим для знищення всього, що українське. Давньою мрією і практичною політикою московських правителів завжди було «звільнення України від українців», хоч вони й полюбили розмови про «віковічну дружбу народів-братів».

Цинічним було і ставлення до Карпатської України іншої європейської потуги – *Німеччини*. В листопаді-грудні 1938 р. українську проблему вивчали спеціальний відділ контррозвідки «Схід» та Міністерство закордонних справ. Ідея Великої України була для Берліна зручною наживкою, бо зачіпала країни всього регіону – СРСР, Польщу та інші; вона могла послугувати приводом для воєнних дій Німеччини проти цих країн, а Буковиною та Закарпаттям можна було шантажувати Румунію та Угорщину, аби завербувати їх у гітлерівську коаліцію.

Карпатській Україні у цих планах відводилася роль українського П'ємонту. Ідея Великої України мала значну підтримку серед генералітету Німеччини. Так, А. Розенберг та Г. Герінг були глибоко переконані, що українці можуть бути надійними союзниками німців у війні проти СРСР. Але їхня думка не здобула більшості. Німецькі документи свідчать про те, що в грудні 1938 р. дискусія довкола української ідеї затихла. Таким чином, долю Карпатської України було вирішено. Вона стала платою Угорщині за вступ до гітлерівської коаліції [8, 105].

До речі, Гітлер одним пострілом поцілив у двох зайців. Здача Карпатської України послугувала взаємопорозумінню і між Німеччиною та СРСР, котрий побачив у цьому вчинку поступку з боку Гітлера. Опісля, як відомо, було підписано таємний договір Молотова-Рібентропа про поділ Центральної Європи на сфери впливу між Берліном і Москвою. З огляду на це Карпатська Україна стала об'єктом торгу з дуже далекосяжними цілями.

Після окупації Карпатської України Угорщиною в березні 1939 р. американський журналіст Роберт Паркер запитав прем'єр-міністра Угорщини графа Павла Телекі, чи захоплення Карпатської України Угорщиною відбулося за згодою Гітлера, чи проти його волі. Телекі відповів: «Кажучи відкрито, нам було сказано займати... Це була ціна, яку заплатив Гітлер за право говорити із Сталіном. Після того, як ми забрали Підкарпатську Укра-

їну, як доказ Гітлер дав слово Сталінові, що Німеччина не є більше зацікавлена пляном з російською Україною. Фюрер наголосив, що включення території (Карпатської України) до Мадярщини, відмова від української збройної сили, розігнання українського уряду вказує, що Росія не має чого його боятися» [12, 249].

Попри це уряд Карпатської України до останнього сподівався на Німеччину. Річ у тім, що на кінець 1930-х рр. Німеччина настільки посилилася, що з нею стали рахуватися всі європейські країни. Франція та Великобританія втратили свої колишні панівні позиції в Європі і долею Закарпаття не переймалися. На це доводилося зважати. Окрім того, Німеччина була єдиною країною, яка обіцяла недоторканість кордонів Карпатської України, тобто гарантувала свій протекторат. Берлін зробив деякі кроки назустріч автономному уряду. Було відкрите німецьке консульство в Хусті, підписано Угоду про права виїзду закарпатців на сезонні роботи в Німеччину, заявлено протести проти терористичних акцій Угорщини та Польщі, обговорено перспективи економічного співробітництва тощо.

Лише в березні 1939 р. Августин Волошин зрозумів, що Німеччина веде подвійну гру. Нагадаємо стисло хронологію подій, докладно висвітлену

М. Вегешем у другому томі його історичних праць «Історія і політика». 9 березня 1939 р. Німеччина прислала до Хуста нового консула д-ра Гамілкара Гофмана. Це мало створити в урядових колах Європи враження, ніби Німеччина зацікавлена у стабілізації міжнародної обстановки, в існуванні Карпатської України, і бажає встановити тісні взаємовідносини. А це був черговий обман [10, 106]. 12 березня Угорщина одержала згоду Берліна на окупацію всього Закарпаття. М. Горті негайно надіслав Гітлерові привітальну телеграму, в якій дякував за подарунок, «бо ж ця життєдайна територія для Мадярщини... фактично є справою життя» [3, 158]. 14 березня А. Волошин проголосив самостійність

Карпатської України, сповістивши про своє рішення Міністерство закордонних справ Німеччини. На прийняття такого рішення вплинули фактори міжнародного характеру, зокрема скупчення угорських військ на кордонах з Карпатською Україною і проголошення самостійності Словаччиною, що свідчило про державний розпад ЧСР. «Для кожного політичного спостерігача, – писав В. Шандор, – мусило бути в той час ясно..., що на випадок проголошення повної незалежності Словаччини доля федерації була приречена, а Карпатська Україна могла б знову опинитись під угорською окупацією» [2, 107]. Трагедія Чехословаччини породжувала трагедію Карпатської України. Отже, Сойм Карпатської України починав свою роботу тоді, коли долю країни було вже вирішено. В листі до міністра закордонних справ Франції Ж. Бонне французький посол у Німеччині Р. Кулондр повідомляв, що «Закарпатська Русь... звернулася до Берліна з проханням про захист. Однак гітлерівські керівники залишаються глухими до закликів цієї країни, яка зв'язала з ними всі свої надії... Закарпатську Україну окупує угорські війська» [6, 44-45].

14 березня 1939 р. А. Волошин вислав у Берлін три телеграми, в яких просив допомогти захистити Карпатську Україну [13, 338]. Жодних відповідей не було отримано. Того ж дня, біля 19 години, угорці вручили представникові Карпатської України в Празі В. Шандору ультиматум, в якому вимагали: «1) звільнити мадярів, що інтерновані в Карпатській Україні (Рутенії); 2) припинити переслідування мадярів у Карпатській Україні та уможливити їм вільно організуватися; 3) видати зброю мадярській місцевій гвардії; 4) влаштувати, щоб чесько-моравське військо відійшло з Карпатської України протягом 24 годин; 5) гарантувати повну охорону життя і свободи мадярів у Карпатській Україні» [13, 339-340]. Уряд А. Волошина відхилив ультиматум. Прем'єр-міністр Карпатської України був переконаний, що угорці вторглися на територію краю без відома Німеччини. До речі, Прага також

відхилила угорський ультиматум, мотивуючи своє рішення тим, що Карпатська Україна 14 березня стала незалежною державою.

15 березня німецький консул Г. Гофман вручив А. Волошину заяву Міністерства закордонних справ Німеччини, в якій говорилося, що Берлін «наступаючим військовим частинам Мадярщини на широкому фронті проти Карпатської України радить не ставити опір. Як справа стоїть, уряд Німеччини, на жаль, не в стані взяти на себе захист» [13, 338-339]. Уповноважений у справах Німеччини в Празі А. Генке також радив «не ставити опір мадярам, бо німецька армія пересувається на кордони Карпатської України і все полагодить» [13, 340].

Все це дало підставу А. Волошину на запитання журналу «Рейтер» виразно заявити: «Німці ганебно нас зрадили». Попри все, у тій міжнародній ситуації, що склалася в 1938-1939 рр., альтернативи у зовнішній орієнтації в А. Волошина не було. В Берліні вирішувалася доля держав. До того ж, не варто, як це роблять деякі історики, переносити негативні стереотипи радянської доби на кшталт «всі німці погані, вони фашисти» на ті буремні передвоєнні часи. Добре ж відомі факти тісної співпраці Радянського Союзу і фашистської Німеччини в українському та польському питаннях; слід згадати про проведені у вересні 1939 р. у Бресті й Пінську спільні радянсько-німецькі військові паради, про виголошені у Кремлі Сталіним тости за здоров'я «великого вождя німецького народу».

Висновки. Отже, долю славної Карпатської України було вирішено сильними світу цього в березні 1939 р., коли народ став жертвою великого міжнародного злочину. В той самий час як Адольф Гітлер на чолі німецьких військ без найменшого спротиву з боку чехів триумфально вступає в Прагу, а переляканий президент Е. Гаха дає вказівку зустріти гітлерівську армію дружнім чином, карпатські українці, з погордою відкинувши

ультиматум німців, вирішують чинити запеклий опір угорській армادі. Як писав відомий дослідник П. Стерчо, «дев'ять мільйонів мадярів, разом з їхніми понад 150 мільйонами союзників – поляків, італійців і німців, перемогли фізично біля півмільйона карпатських українців у затяжній боротьбі. Не тільки безмірна перевага людського матеріалу була на стороні агресора, але й колосальна перевага озброєння його збройних сил у порівнянні з озброєнням війська Карпатської України, що було сформоване порівнюючи нашвидку» [9, 218].

Ми пишаємося тим, що Карпато-Українська Республіка – це перша держава, яка протиставилася фашистській навалі. Уряд А. Волошина першим відкинув домагання Гітлера, даючи наказ своїй армії – Карпатській Січі – боронити державу від поневолення Угорщиною – союзником Гітлера. Оборонну війну Карпатської України проти гортистської Угорщини правомірно розглядати як, власне, початок Другої світової війни, оскільки ліквідація Чехословаччини проклала шлях Німеччині до оточення з півдня Польщі, яка через півроку впала під ударами німецької зброї.

Світова преса була вражена героїзмом і самопожертвою українського війська. Починаючи із сусідньої румунської преси й закінчуючи далекою заокеанською, підкреслювалося, що з народів ліквідованою Німеччиною ЧСР, федерації чехів, словаків та українців, лише українці зі зброєю виступили проти агре-

сора; тільки вони ціною крові обороняли свою свободу [9, 219].

Влада Карпатської України не капітулювала ні у воєнному, ні в політичному плані. У відповідь на домагання німецької сторони піддатися загарбникам Михайло Колодзінський гордо заявив: «У словнику українського патріота немає слова капітуляція».

Дехто каже: жертви 1939 р. були марними і безглуздими, потрібно було підкоритися брутальній силі. На подібні закиди «реалістів» відповімо словами Богдана Хмельницького: «Всі народи боронять життя своє і свободу свою, і звірі, і птахи роблять те саме. На те Бог дав їм зуби і пазури». Герої Красного Поля, які сповідували героїчну філософію життя, лише виконували волю давно померлих поколінь свого народу. «Проголошення в березні 1939 року самостійної Карпатської України, героїська оборона її нашим вояцтвом – Карпатською Січчю – нагадали цілому світові, що український народ прагне волі і домагається своєї держави за будь-яких умов», – стверджено у зверненні IV Великого Збору ОУН до українського народу (1968 р.).

Карпатська Україна, після визвольних змагань 1917-1920 рр., була другою спробою відродити у ХХ столітті українську державність. І хоч вона завершилася невдало, ці зусилля не були марними. Свідчення тому – відродження Української держави, що постала 1991 р. на руїнах Російської імперії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна. – Львів-Хуст: ЗУКЦ, 2004.
2. Вегеш М. Історія і політика. – В 4-х т. – Т. 2: Історія Карпатської України. – Ужгород: Вид-во Ужгородського національного університету, 2005.
3. Венгрия и Вторая мировая война: Секретные дипломатические документы по истории кануна и периода войны. – М.: Наука, 1962.
4. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / За ред. М. Вегеша. – Ужгород: Карпати, 2002.
5. Довганич О. Проблеми історії Закарпаття напередодні та в роки Другої світової війни (1938-1945 рр.): Автореф. дис... докт. іст. наук. – Ужгород, 1997.
6. Документи и материалы кануна Второй мировой войны. – Т. 2: Январь-август 1939 г. – М.: Политиздат, 1981.
7. Задорожний В., Богів О. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у міжнародних відносинах (травень 1938 – березень 1939). – Ужгород, 1999.
8. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж-Нью Йорк-Львів, 1993.

9. Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. – Львів: За вільну Україну, 1994.
10. Химинець Ю. Тернистий шлях до України. – Ужгород: Гражда, 1996.
11. Худанич В. Карпатська Україна в системі міжнародних відносин Схід-Захід // Карпатська Україна і Августин Волошин: Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження Української держави». – Ужгород: Гражда, 1995. – С. 169-181.
12. Шандор В. Закарпаття: історично-правовий нарис від IX ст. до 1920. – Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992.
13. Шандор В. Спомини. – Т. 2: Карпатська Україна. 1938-1939. – Ужгород: Гражда, 1996.